

renje kazne i posljednjeg suda. Ona mu treba biti životni putokaz i usmjeravati ga. Gotovo isto kao u Abrahamskoj religiji. Jako je naglašena sličnost između islamskog i židovskog shvaćanja odnosa čovjeka i prirode.

Sva su zbivanja u prirodi znakovi Božji jer kao što su nebo i zemlja usmjereni jedni na druge tako je i čovjek usmjeren na prirodu. Zato mu Bog kroz nju i govori.

Osobito je tu važna slika zajedništva. Ono je od početka bilo među životinjama. Tako se proširilo zajedništvo između ljudi i životinja. Prema tome, nužno je njegovati zajedništvo i među vjernicima jer bez zajedništva nije moguć život (174).

Životinje također govore i o naravi trpljenja. Kako god one trpe tako će trpjeti i okorjeli nevjernici. Tu opomenu ljudi mogu prepoznati u životinjama jer one zato i jesu potpuno u službi čovjeka i njegova života. Zbog takve uloge neće im izostati nagrada. Bit će obdarene kao i čovjek Allahovim blaženstvom jer smrt nije kraj. Nakon nje uslijedit će uskrsnuće koje će zahvatiti cijelu prirodu ali to će se zbiti mehanički a kod čovjeka na temelju odgovornosti (182).

Čovjek je nakon izгона iz raja posve podložan požudi i pohlepi. U islamu se zato razvila praksa strogog posta. On bi trebao postati djelotvorno sredstvo samodiscipliniranja. Prema tome post ima kod muslimana iznimnu etičko-moralnu vrijednost (191). Postom se čovjek treba vježbati u uzdržavanju od grijeha i postajati svjesniji vlastite odgovornosti za sav svijet i prirodu. Puno je jače istaknuta čovjekova odgovornost za prirodu nego što je to u drugim religijama jer se stalno ističe da je sve njemu na služenje stvoreno i zato za sve odgovara. Post bi ga u tim trenucima trebao potaknuti na spremnost da se žrtvuje za druge, pa tako i za prirodu (192).

Post bi se mogao prihvatiti kao alternativa jednog novog i drukčijeg ekološkog programa. Današnjem modernom, zasićenom i preopterećenom čovjeku post bi bio

nužan jer on bi ga mogao potaknuti na samoodricanje i oslobođenje od zavisti, pohlepe i mržnje, kako međusobne tako i međunarodne. To bi ga sigurno vodilo izmirenju sa cijelom prirodom i vratila bi se prirodna ravnoteža, a to bi bilo nužno jer svi smo stanovnici iste kuće — oikosa. Utoliko je i aktualna Gerlitzova ideja o općoj ekologiji na temeljima religijske ekologije.

Miroslav Artić

Ulrich Beck

SCHÖNE NEUE ARBEITSWELT

Vision: Weltbürgergesellschaft

Campus, Frankfurt/New York, 1999, 255 str.

Ulrich Beck je u nizu svojih prethodnih radova — u samostalnim knjigama, studijama ili zbornicima što ih je priredio — analitički i teoretski propitivao moderno društvo i zapravo pripremio sadržaj knjige *Lijepi novi svijet rada. Vizija: društvo svjetskih građana*, kao zaokruženi pogled na stanje koje nas nosi u novo stoljeće. Ponajprije mislimo na knjige *Što je globaliziranje* (1998), *Individualiziranje i integracija* (zbornik, 1997), *Djeca slobode* (zbornik, 1997), *Perspektive svjetskog društva* (1998, zbornik), *Budućnost rada i demokracije* (zbornik, 1999).

Pored Beckovog priloga *Model Bürgerarbeit* (7.–189. str.) koji je ključni u ovoj knjizi, u njoj su prilozi još četiriju autora: Gerd Mutz: *Das Ende der Treck-Kultur* (190–207); Ruth Babela Engo-Tjega: *Die Zukunft Afrikas* (208–225); Baharuddin Shamsul: *Das Arbeitsleben der Muslime in Südostasien* (226–236), te Hing Ai Yun: *Die Veränderung der Arbeitskultur in Asien* (237–246).

Knjiga *Lijepi novi svijet rada* druga je po redu u »Campusovoj« seriji od dvanaest knjiga »Vizije za 21. stoljeće«, a u povodu Expo 2000. što se ima održati u Hannoveru. Prva u toj seriji nosi naslov *Agenda 21*,

treća je Weizsäckerova knjiga *Stoljeće okoliša*. U tijeku je objavljivanje ostalih knjiga koje tematiziraju pojedina važna pitanja kao što su krajolik, znanje, prehrana, energija, zdravlje, itd. i posljednja knjiga u toj seriji s jednostavnim naslovom Čovjek.

Temeljna ideja knjige *Lijepi novi svijet rada* je pokazati da promjene u svijetu rada modernog društva ne vode u propast nego otvaraju nove perspektive radu i društvu. Nasuprot *društvu rada* (*Arbeitsgesellschaft*) ona nudi novu viziju *rada građana* (*Bürgerarbeit*) i *društva građana* (*Bürgergesellschaft*) kao političkog društva pojedinaca kao istodobno lokalne i transnacionalne demokracije građana.

Beck knjigu započinje s tezom o »brazilijaniziranju Zapada«, tj. fenomenom koji se već primjećuje u zapadnim zemljama, kao antitezom »društvu rada«, zatim problematizira izazove prijelaza Prve moderne u Drugu modernu, a završava s tezom o Europi kao novom mogućem početku ideje društva svjetskih građana što se temelji na političkoj slobodi svakog pojedinca.

Jedna od neželjenih posljedica utopije slobodnog tržišta je *brazilijaniziranje zapada*. Tom problemu, pored prvog poglavlja *Brazilijaniziranje Zapada* (7–16), posvećuje u knjizi cijelo poglavlje (93–111). Pod tim pojmom, o kojemu je inače pisao i ranije (*Was ist Globalisierung*, Frankfurt, 1998:266–268) podrazumijeva stanje visoke nezaposlenosti u zapadnim društvima i nastanak povremene zaposlenosti u neformalnom sektoru. Pojavljuje se kategorija zaposlenih nazvani *radni nomadi* i *multi aktivni*. Kontinuitet i stalnost radnog mjesta nestaje, a pojavljuje se kategorija *povremenosti*. U Njemačkoj je 60-ih godina takvih bilo svega jedna desetina, a 90-ih godina jedna trećina. Prema njegovim predviđanjima, ako se tako nastavi, u Njemačkoj će za desetak godina trajno puno radno vrijeme imati svaki drugi, dok će ostali *brazilijanski raditi*.

Job sustav stvara radnu neizvjesnost i nesigurnost. Na to upozorava i Gerd Mutz u svojem prilogu kada kaže da *job-sustav* 90-ih godina proizvodi više nesigurnosti nego do sada, a što mu se više ljudi prilagođava to više slabe socijalne veze u obitelji, krugu prijatelja i zajednici (206).

Zato Beck kaže da je ideja pune zaposlenosti danas postala utopija. Nastala je nova kategorija *mcjobber* koja označava životne prilike u kojima čovjek toliko malo zaradi da se mora istodobno baviti (raditi) s više poslova da bi preživio. Kategorija povremenog rada, povremene i privremene zaposlenosti bila je karakteristična pretežito za siromašne (ali i za neka »slobodna« zanimanja, naravno u sasvim drugim uvjetima i ne uvijek iz egzistencijalnih razloga). U razmišljanju o budućnosti zapošljavanja i u najrazvijenijim industrijskim zemljama *mcjobber* se akceptira kao važna analitička kategorija. Ona može biti aktualno pitanje za hrvatsko društvo: jesmo li, zbog osiromašenja najvećeg dijela stanovništva, prisilno na putu u *mcjobberski* sustav zapošljavanja i kakve su mu šanse u kontekstu Beckove vizije 21. stoljeća?

Takvo stanje Beck naziva *politička ekonomija nesigurnosti* ili *politička ekonomija društva svjetskog rizika* (*Weltrisikogesellschaft*)(8). Beck ju naziva i *rizikorežim* (*Risikoregime*), (75). Jer, što se veći broj radnih odnosa fleksibilizira i deregulira, to se brže mijenja *radno društvo* u *društvo rizika* (*Risikogesellschaft*). Beckovski preciznije rečeno radi se o proračunljivoj neizvjesnosti i nesigurnosti, tj. *opasnosti*. Koja su obilježja te političke ekonomije? Prvo, izražava se nova igra moći između teritorijalno fiksiranih aktera (vlada, parlament, sindikat) i neteritorijalnih aktera (kapital, financije, trgovina); država se nalazi u dilemi: ili platiti dodatno siromaštvo s visokom nezaposlenošću (kao u najvećem broju europskih zemalja) ili izrazito siromaštvo s nešto manjom nezaposlenošću; nezaposlenost kao socijalna pojava ne može se više svoditi na ciklične

gospodarske krize nego na sve veću zamjenu čovjeka s inteligentnim tehnologijama; nastaje »domino–efekt« u kojemu se ruše osnove socijalne države: na mjesto sigurne mirovine programira se starosno siromaštvo, umjesto pune zaposlenosti plaćeni rad postaje neugoda itd.; svuda nastupa »fleksibilnost« pa se raspodjela rizika između države i gospodrstva prebacuje na pojedinca.

Pod utjecajem političke ekonomije rizika dramatično se mijenja i slika društva u kojoj se zaoštavaju jednoznačnosti u najvišem i najnižem društvenom sloju. Naprosto više ne postoji društveno niže nego samo izvan, a sve više ljudi živi između tih dviju kategorija kao socijalna struktura nejednoznačnosti (10). Bogatstvo ili siromaštvo postale su kategorije privremenosti (*auf Zeit*). Ako svjetski kapitalizam razori ključnu točku radnog društva, tada lomi i povijesni savez između kapitalizma, socijalne države i demokracije. Prema Beckovu mišljenju taj se proces upravo događa.

Beck razmišlja o radu i zaposlenosti kao što je svojedobno razmišljao A. Gorz, »pessimistični optimist«, (Gorz, *Wege ins Paradies*, Berlin, 1983). On je zastupao tezu da će krajem ovog stoljeća biti oko 30% nezaposlenih, pa je realno skratiti za 30% radno vrijeme, što se nije dogodilo. Naprotiv, kaže Gorz, znamo, osjećamo i shvaćamo da smo svi potencijalni nezaposleni, potencijalni podzaposleni, povremeni radnici (*teilzeit–Arbeiter*) i joberi. Nedostatnost rada Gorz okreće i pojmi kao blagostanje vremena a u nedostatnosti rasta otkriva poziv za samodjelatnost (Gorz, *Arbeit zwischen Elend und Utopie*, Frankfurt, 1999).

S ovim promjenama neoliberalna utopija gubi legitimitet i postaje jedna vrsta demokratskog analfabetizma, jer tržište nema više svoje opravdanje u sebi (11). Nitko ne dovodi u pitanje kapitalizam osim njega samoga, jer jedini protivnik kapitalizma ostao je još kapitalizam dobiti (*nur–*

noch–Gewinn–Kapitalismus). U svjetlu spomenutog povijesnog saveza kapitalizma, socijalne države i demokracije, smanjivanje plaća i gubljenje plaćenih stalnih radnih mjesta, postavlja pitanje kako je moguća demokracija s onu stranu društva pune zaposlenosti? To je moguće ako se uspije promijeniti sadašnje oblike zaposlenosti u pravo na diskontinuiranu zaposlenost i pravo na izbor vremena, tj. suverenitet radnog vremena.

Međutim, Beck društvu rada ne suprotstavlja društvo slobodnog vremena (*Freizeit–Gesellschaft*) ili društvo dokolice (*Musse–Gesellschaft*), jer oni ostaju zarobljeni vladavinom vrednota rada, dakle oni su u okvirima društva rada. U Antici je rad značio neslobodu. Radili su robovi (oruđa koja govore), a slobodni su se bavili umnim radom i političkom. Moderno društvo – kapitalizam kao primijenjeno prosvjetiteljstvo – s materijalnom sigurnošću donosi i političke slobode. Čovjek stambeno, radno i materijalno zbrinut, postaje građanin u demokratskom društvu. Osnova njegove demokracije i političke slobode jest radna. Ali, danas je istina drugačija, jer mnoštvo ostaje bez rada, a bez materijalne sigurnosti nema političke slobode, nema ni demokracije. Istraživanje u Hrvatskoj pokazuje da većina želi puno radno vrijeme i rad u javnoj službi (Z. Šućur, Tržišna transformacija, nezaposlenost i promjene u sustavima socijalne sigurnosti i socijalne pomoći u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 4(3): 237–251, 1997). Zato Beck ističe **samodjelatno, samosvjesno političko društvo građana**, koje ostvaruje *do–it–yourself–culture*, *Selbst–Kultur* (Beck/Sopp, *Individualisierung und Integration*, Opladen, 1997), društvo koje razvija, iskušava i ostvaruje novi pojam političkog(14). Iz toga se nazire vizija: kraj društva rada, raspoloženje propadanja i depresija – što među ostalim proizlaze iz tehničke, napredne produktivnosti rada kao i podizanja osviještenosti ekološkog razaračkog potencijala – u kretanju se preobražava u

samodjelatno, političko društvo (22). Beck ne zagovara kraj plaćenoga rada nego kraj **društva pune zaposlenosti** («*Vol-lbeschäftigungsgesellschaft*») (42). Radi se o društvenom procesu prijelaza iz Prve u Drugu modernu, a ne o brznoj smjeni ili zamjeni jednog društva nekim drugim društvom, zamjeni plaćenog rada s neplaćenim. »Jer, tko danas propadanje bez kretanja (*Aufbruch*) dijagnosticira, taj je slijep, a tko govori o kretanju bez propadanja, taj je naivan« (23).

Sve te promjene Beck smješta u kontekst prijelaza od **Prve moderne u Drugu modernu**. Druga moderna postala je čarobna riječ za otvaranje vrata novih misaonih krajolika.

Transformacija Prve moderne (definirane kroz: kolektivni životni obrazac, punu zaposlenost, nacionalnu državu, socijalnu državu, izbljedjelu i iscrpljenu prirodu) u Drugu modernu (definiranu kroz: ekološku krizu, smanjivanje plaćenog rada, individualiziranje, globaliziranje i revoluciju spolova) dvostruko je problematična, (a) jer se mijenjaju i stabilne vodeće ideje (koordinate) promjena i (b) jer društva u toj promjeni moraju na svim razinama reagirati na središnje izazove: znanstvene i političke. Tako Beck prihvaća znanost kao trajnu osnovu stalnih inovacija, a politiku kao domenu slobodnog odlučivanja.

Isto tako **moderniziranje** je čarobna riječ uz koju su povezana dva nesporedna. Prvi je u tome što **moderniziranje** izaziva asocijacije kao: amerikaniziranje, europeiziranje, pozapadnjenje, najkraće imperijalizam. Drugi je u shvaćanju termina »refleksivno« što zvuči tautološki, jer svako moderniziranje uključuje refleksivnost (23). Refleksivno moderniziranje znači da se ne radi o promjenama unutar društva nego o promjenama cijeloga društva, tj. osnove cijelih modernih društava. To znači promjena objektivnih struktura ali i način našeg promatranja i tumačenja tih promjena. Pojašnjavajući ovo svoje tuma-

čenje, Beck navodi nekoliko razlikovnih momenata društvenih promjena:

– Ranije društvene promjene bile su povezane s revolucijom, tj.: spremnost novih elita da se probiju u društveni vrh; nova društvena učenja, političke utopije pogađale su tumačenja i aktere koji su branili vladajući poredak; političke alternative ostvarivale su se pritiskom odozdo; nastajale su jasne politički suprotstavljene konfliktne linije (24).

– Pojam refleksivno moderniziranje ne donosi nove elite niti jasne političke konfliktne frontove, iako preobrazbe zahvaćaju manjinske elite i najširu većinu. Pod refleksivnim moderniziranjem misli se na prijelaz od Prve (nacionalnodržavne, zatvorene) prema Drugoj (otvorenoj, riskantnoj) moderni poopćene nesigurnosti u kontinuitetu kapitalističkog moderniziranja.

Prva moderna se ostvaruje tek u velikoj transformaciji nakon prvog svjetskog rata. Beck ju naziva **polovična moderna** (*halb-bierte Moderne*); (24). Za nju je karakteristično: nacionalnodržavna organizacija narodnog gospodarstva (*Volks-Wirtschaft*); nastavak isključivanja žena iz tržišta rada; postojanje male obitelji kao uvjet ljudske reprodukcije; zatvoreni i odvojeni proleterski i građanski životni svjetovi kao pretpostavke tvorenja klasa; profesionalno ustrojen i kontroliran monopol znanja i hijerarhije različitih eksperata i laika. To su osnovne premise koje pokazuju da cijelo društvo institucionalno i individualno zrači samorazumijevanju (Druge moderne). Univerzalistični zahtjev za modernitetom u Prvoj moderni ograničen je **prirodnim** kategorijama. Primjerice, muško – žensko, djeca – odrasli. S univerzaliziranjem u privredi, pravu, itd. zaustavlja se vječni san Prve moderne. Očekivanja ljudi usmjerena su na **vlastiti život**.

U Drugoj moderni proces modernizacije refleksivan je utoliko što se suočava s neželjenim posljedicama. Beck koristi pojam

revolucija popratnih posljedica (*Nebenfolgen*); (28). Slojna struktura klasa i klasno društvo nestaju, a povećavaju se socijalne nejednakosti; ekološka kriza zaoštava pogled kulturne percepcije i vrednovanja »prirode«; iskorištene su osnovne premise spolnih i generacijskih odnosa; »radno društvo« i »društvo pune zaposlenosti« zapada u krizu; iskustva globalnih civilizacijskih rizika dovode ekspertokraciju (u gospodarstvu, politici i znanosti) u pitanje i konfrontira je s ekspertima bazno-demokratskih pokreta. Pitanja što se s tim u svezi postavljaju brojnija su od odgovora. Jer, institucionalizirani odgovori Prve moderne kao: više i bolje tehnike, više i boljeg gospodarskog rasta, više i bolje znanosti, funkcionalnog diferenciranja, itd. više ne zadovoljavaju ni novonastalo stanje društva niti svijest o tome.

U socijalnoznanstvenim raspravama 90-ih godina nastojalo se različitim pojmovima objasniti novonastalo stanje. Tako jedni pojmu **postmoderna** pridaju značenje moralno-političke i feminističke promjene (Lyotard, Harvey, Haraway, Bauman, Sennett); drugi govore o **refleksivnom moderniziranju** (Beck, Giddens, Lash) ili **trećem putu** (Giddens i drugi); neki pišu o **kulturalnoj globalizaciji** i **glokalizaciji** (Robertson, Featherstone, Lash); Appadurai iznosi koncept **ethnoscape** i **global flows**, a tome pripada i Martin Albrowljev **global Age**. Neki opet govore o **informacijskom društvu** i **znanstvenom društvu** (Drucker, Castells, Latour, Knorr-Cetina) kao i o **postmodernoj konstelaciji** (Habermas) (27). To je sasvim logično, jer kako kaže M. Weber, s promjenom objektivnog socijalnog stanja, socijalna znanost mora mijenjati svoj kategorijalni aparat (29). To znači da se ne radi o nekim novim otkrićima stvarnosti nego o promatranju stvarnosti novim pogledom. Svima njima zajednička su tri obilježja: antitačerizam u teoretskom i političkom smislu (M. Thatcher priznaje samo državu, tržište i obitelj); *conditio humana* krajem 20. stoljeća sadrži ambivalentne izgle-

de, nesigurnosti, paradokse i rizike; nastojanje da umjesto krize uspostave novu pojmovnu i kategorijalnu sistematiku za njezino rješavanje (27).

Razlikovanje Prve i Druge moderne postavlja pitanje: u čemu je njihov kontinuitet? Nije riječ o nekim obilježjima nego o vječnom provizoriju društva, uvijek imperfektne društva. Svako društvo je »perfektno« samo za njegove vladare. Odlučujuće pitanje nije u tome da se u Drugoj moderni zahvaćaju globaliziranje, individualiziranje, spolna revolucija, neugodni rad, ekološka kriza (a u prvoj ne), nego je u tome kako se pitanja percipiraju i obrađuju (28).

Za epohalni lom ključno je to da suštinski odgovori prve moderne danas gube samorazumljivost i snagu uvjerljivosti. (Možda se u tome može pronaći djelić argumenata za »krizu« socijalnih znanosti, jer socijalne odgovore daju političari pa se čini suvišno istraživati, a kritičkoj misli /kao i uvijek/ sustavno oponira primijenjena znanost).

U paradigmi Prve moderne proces globalizacije dolazi izvana, pa se oblikuje **svjetsko društvo** kao mozaik nacionalnih država. Odnos između tih država zbiva se po načelu »igre nulte sume«: što se transnacionalno dobiva (suverenitet, moć vojnog odlučivanja, demokratska kvaliteta) to se gubi na nacionalnom planu; isto tako postoji suštinski nesporazum o društvu, kulturi, naciji i identitetu. Ljudi u staroj Europi vjeruju da će pripadnici trećeg svijeta na svojem teritoriju i nadalje ostati živjeti, tj. da neće u obliku migracija dodatno opterećivati razvijene zemlje. Međutim, čini se da je posljednje desetljeće, osobito obilježeno ratovima i prirodnim katastrofama, pokrenulo novi val migracija na »zapad« koje su tamo sve nepoželjnije, jer ruše radne standarde domicilnim stanovnicima — od prihvaćanja uvjeta do visine najamnina.

U paradigmi Druge moderne dovodi se u pitanje unutarnja kvaliteta nacionalnih

društava. Sve više djelovanje ne pripada kontejneru države, jer nastupa proces deterritorijalizacije socijalnog. Globaliziranje nije samo izvanjsko i aditivno nego postaje supstitutivno za nacionalnu državu u kojoj je sve više međunarodnih aktivnosti i koja sve teže kontrolira te aktivnosti na svojem prostoru. »Novac upravlja svijetom, a globaliziranje nacionalnom politikom«, kaže Martin Kohr u svojem prilogu *Globaliziranje ljudi* (Weizsäcker, E. U. von, *Das Jahrhundert der Umwelt*, Frankfurt/New York, Campus, 1999:172).

Drugo važno obilježje povezano s deterritorijaliziranjem i otvaranjem socijalnog i političkog jeste u tome što kapital postaje globalan, a rad lokalan. Zato kapital razvijenih zemalja i međunarodnih kompanija otvara radna mjesta u narazvijenim zemljama (jeftinija radna snaga i smanjenje demografskog pritiska na razvijene zemlje). Internacionaliziranje proizvodnje i tržišta rada dovodi do njihove međunarodne konkurencije i međunarodnog sučeljavanja nacionalnih država. Konflikte se više ne rješavaju samo unutar nacionalne države nego na transnacionalnom prostoru. Mjesto investicija, proizvodnje, upravljanja i stanovanja mogu biti odvojeni jedan od drugoga, pa s globalizacijom nastaju paradoksi. Prostorno udaljene razlike (kulture) postaju socijalno bliske, a prostorna blizina ostavlja raznolikost socijalnih svjetova netaknutu. Tomu naročito pogoduju moderne komunikacijske tehnologije. Primjerice, u velikim i međusobno udaljenim gradovima se živi sličnim životom, a život u seoskom naselju veoma se razlikuje i onom nadomak velikog grada.

Prva moderna obilježava fleksibilnost radnih mjesta i mobilnost radne snage unutar društva, što se u globaliziranju mijenja. Naime, mobilnost između nacionalnih država nije mobilnost, nego migracija koja postaje nepoželjna. Migranti i azilanti postaju problem i teret razvijenih zemalja. Zato velike nacionalne i transnacionalne kompanije otvaraju po-

gone u dalekim nerazvijenim zemljama, a time i nova radna mjesta. Njihovo zatvaranje izaziva manje problema nego ono u razvijenoj zemlji. Raspodjela rada i bogatstva mogu se prema Becku hipotetički analizirati pomoću tri scenarija (36):

– globalni tokovi stanovništva: riječ je o poznatim analizama i traženju posla u razvijenim zemljama;

– migracija rada: kao što je rečeno, posao (*job*) se eksportira tamo gdje žive nezaposleni, siromašni, i prenapučeni. Riječ je uglavnom o niže kvalificiranim radnim mjestima;

– transnacionalni *job-sharing* između siromašnih i bogatih: nastaju nove vrste rada i bogatstva preko nacionalnodržavnih granica, tj. postnacionalna raspodjela.

Zanimljive su Beckove sažete analize o budućnosti rada iznešene u obliku deset scenarija: 1. od društva rada prema društvu znanja; 2. kapitalizam bez rada; 3. svjetsko tržište – neoliberalno radno čudo; 4. lokalna povezanost rada – globaliziranje rizika; 5. održivo raditi – gospodarsko ekološko čudo; 6. globalni apartheid; 7. samo–poduzetnik – sloboda nesigurnosti; 8. individualiziranje rada – propast društva; 9. društvo pluralne aktivnosti (*Tätigkeit*); 10. društvo slobodnog vremena. Svi ovi scenariji plediraju za reformama, ali završavaju u postojećem stanju. Preko ovih scenarijskih horizonata Beck propituje pitanje nestanka ili ponovnog uspostavljanja pune zaposlenosti u svjetlu Druge moderne i nastoji protumačiti ulogu novih informacijskih tehnologija, globaliziranja, ekološke krize i procesa individualiziranja.

Na znanosti temeljene informacijske tehnologije otvaraju nadu za prijelaz od društva rada u društvo znanja, a podupiru propast kapitalizma bez rada; globaliziranje otvara nadu svjetskog tržišta – neoliberalnog čuda rada, a podupire propast lokalnih radnih veza kao rizik globaliziranja; ekološka kriza otvara nadu održivom radu – ekološkom gospodarskom

čudu, a podupire globalni aparthejd; individualiziranje otvara nadu u samopoduzetništvo – slobodu nesigurnosti, a podupire propast društva (41).

Octavajući tako suvremenosti svijeta rada i podsjećajući na pitanje što ga je postavila Hannah Arendt: što nastaje ako u »društvu rada« nestane rada, Beck zaključuje, kako zastupnici teze da nema ništa onostrano društvu rada, tj. da je sve rad, razmišljaju u svijetu vrijednosnog imperijalizma rada u samorazumijevanju europske moderne (69). Uistinu, koje bi bile posljedice nestanka plaćenog rada (*Erwerbsarbeit*)? Kako bi se organizirao ljudski život, ako nestane ne samo primanja nego nestane radno discipliniranje? Što bi značili vladavina, poredak, sloboda, društvo itd?

Sadašnjim društvom, društvom Prve moderne dominira fordizam (masovna proizvodnja, potrošnja, standardizirana puna zaposlenost, kojima odgovara slika oblikovanog društva i politička receptura keynesianizma), njegova tvornička logika organizacije i ideje društvenog blagostanja koje netko mora platiti, a osobito priroda (E. Altvater, *Der Preis des Wohlstands*, Münster 1992). Fordizam je normirano društvo. U budućim društvom vladat će režimi rizika (*Risikoregime*) u svim područjima: gospodarstvu, politici i društvu. »Razlika nije u fordističkom ili postfordističkom gospodarstvu, nego ona između sigurnosti, izvjesnosti, jasnih granica Prve moderne i nesigurnosti, neizvjesnosti, razgraničenja Druge moderne« (73).

Što Beck podrazumijeva pod režimom rizika? »Govoriti o režimu rizika ne znači imati pred očima neki prijelazni fenomen. Misli se na saglediv (*abschbare*) u pojmovno jasno određeno nejasno načelo (*Unschärfe-Prinzip*), koje izražava sliku rada, društva i politike u Drugoj moderni« (73). Riziko treba razmjeti kao princip aktiviranja s jedne i kao princip razaranja, samopropadanja ljudske civilizacije (*galop-*

pierende Selbstgefährdung der menschliche Zivilisation) s druge strane. Režim rizika nema dominantno negativno značenje, nego je kvalifikativnog jednog stanja. Dominacija režima rizika, dakle s gubitkom sigurnosti, može biti poticaj razvijanja socijalne kreativnosti s onu stranu potpune socijalne sigurnosti (*Vollkasko-Gesellschaft Sicherheit*) u novom oblikovanju političke slobode. »Ova utopija političkog društva građana može biti europski put u Drugu modernu, koji prvotnu ideju o politici i demokraciji iznova utvrđuje« (*buchstabiert*); (75). Režim rizika znači da razvoj može biti višesmjernan i unutar različitih dimenzija. Zato predodžba o jednoj dominantnoj gospodarskoj dinamici (kao digitaliziranje ili fleksibiliziranje proizvodnje) pripada svijetu Prve moderne. »Režim rizika podrazumijeva pritisak na odlučivanje, podrazumijeva individualiziranje i pluraliziranje – u svakom slučaju na temelju proizvedenih nesigurnosti i neizvjesnosti« (75). *Risikoregime*, tj. politička ekonomija nesigurnosti, neizvjesnosti i razgraničenja, može se istraživati preko nekoliko dimenzija koje Beck ukratko analizira. To su globaliziranje, ekologiziranje, digitaliziranje, individualiziranje i politiziranje rada (76–80). Zapadna društva pokazuju tendenciju povećanja nezaposlenosti (nezaposlenost proizvod je kasnog 19. stoljeća), smanjenje stalne zaposlenosti u formalnom i povećanje zaposlenosti u neformalnom sektoru i malom poduzetništvu. (U Brazilu je povećan broj malih samostalnih poduzetnika od 40% 1980. godine na 57% 1995. godine, a istodobno opao postotak zaposlenih u javnom sektoru od 15.7% na 13% (99) a u velikim privatnim firmama od 44% na 31%. Tako je od 100 joba (1990–1994.) 81 u neformalnom sektoru). Procjene za Latinsku Ameriku do 2000. godine kažu da će neformalni sektor biti zastupljen s oko 40% (105). Prema dokumentima Svjetske banke, u tranzicijskim zemljama (1995) u javnim službama bilo je zaposleno između 5.9% (Poljska) i 9.5% (Hrvat-

ska) što je u udjelu zaposlenih iznosilo 15.2% odnosno 43.1% (Financiranje javnog sektora, reforma zdravstva i mirovinska reforma. Revija za socijalnu politiku, 4(3):265–285, 1997). Prema Beckovu mišljenju **brazilijaniziranje** postaje sve više zanimljiv i izazovan model razmišljanja za Zapad. Neki autori, kao Michael Lind, upozoravaju da »glavna opasnost s kojom se SAD 21. stoljeća mora suočiti nije balcaniziranje, nego ono što bi se moglo nazvati brazilijaniziranje. Pod brazilijaniziranjem ne mislim na razdvajanje kultura kroz etnicitet, nego razdvajanje etniciteta kroz klase« (M. Lind, *The Next American Nation*, New York/London, 1995:216). Brazilijaniziranje za Zapad znači oproštaj od pretpostavke da je uspostavljanje modela zapadnog društva rada (formaliziranje i hijerarhija gospodarskih sektora itd.) univerzalni proces (96). Međutim, to ne znači zamjenu s drugim univerzalizmom, univerzalizmom »Juga«, jer postoje mnogi putovi u Modernu.

Svakako su zanimljiva razmišljanja o novoj socio–profesionalnoj strukturi koja bi se mogla oblikovati na ovim tendencijama (dereguliranje formalnog sektora, povećanje nezaposlenosti i neformalnog sektora), posebice na **društvenu sredinu**, najodgovorniju za kulturni konsenzus i koja predstavlja oslonac funkcioniranja parlamentarne demokracije. Prema novijim analizama, broj zaposlenih u Americi smanjio se (1973–1995) za 18%, a tjedna plaća od 315 na 258 dolara(116). Na smanjenje tvorničkih radnika u posljednjih trideset godina za 17%, upozorava i Jeremy Rifkin u svojoj knjizi *Das Ende des Arbeit und ihre Zukunft*, Frankfurt, 1995. Zbog uspješnog prilagođavanja na job–sustav i nesigurnosti radnog mjesta, američka srednja klasa živi u kroničnoj nesigurnosti, piše E. Luttwak(116). I ne samo to. Istraživanje u kompaniji »Robinsons« (Engleska) pokazalo je da oko dvije trećine zaposlenih na rubu živaca, što zaposlene dovodi dugo radno vrijeme i stalni pritisak na sve veću učinkovitost na po-

slu. Nova bolest ispada agresivnosti (kao kod vozača automobila) nazvana je **uredski bijes** (Jut. list, 4. 09. 1999, str. 63).

Na taj način u **društvu rada** nastaje dvostruki pritisak na radno aktivne: s jedne strane otpuštanje čija je posljedica nezaposlenost, a s druge strane sve veći pritisak na zaposlene za učinkovitošću čija je posljedica sustavno strasno stanje.

Neki, kao J. Gray (*Die Vereinigten Staaten und die Utopie des globalen Kapitalismus*, U: Beck, 1999), kritičnije dodaju da utopija slobodnog tržišta nije samo konzervativni projekt nego **program gospodarske i kulturne kontrarevolucije** (116). Možda tu jest dio odgovora zašto se smatra da je odziv 30% birača na izbore **dobar odziv birača**. U svjetlu toga, Beck se pita kakva je to demokracija s 30% građana i je li to još demokracija?. Očito da demokracija, kao **vladavina naroda** u kojoj na izborima 70% apstinira, a od onih 30% većina bira **demokratsko rukovodstvo** cijeloga društva, proživljava svoju krizu. Demokracija se smatrala uglavnom političkim pitanjem, pitanjem političke kulture građana itd. Vjerojatno će biti potrebno progovoriti i o antropološkoj dimenziji politike, **demosa** i **demokracije**. Postoji li i kolika čovjekova želja za upravljanjem i odgovornošću za rezultate i posljedice vlasti. Smanjuje li se ili povećava? Je li sklonost odlučivanju samo u naglašenim trenucima velikih društvenih promjena, itd?

S obzirom na globalne tendencije promjene rada, Beck je suglasan s Ch. Nürnbergerom da u budućnosti slijedi oblikovanje četiri osnovne socioprofesionalne skupine (108–109): **Prva**, manjinska najbogatija temelji se na dobiti u procesu globalizacije. To je **Kolumbus–Klasse** – privrednici i znanstvenici koji otkrivaju kako sa što manje rada postići što više bogatstva. Ovi **globalno bogati** raspolažu viškom bogatstva i globalnim prostorom, ali s manjkom vremena. **Drugo** je skupina **visoko kvalificiranih** s visoko dotiranim

pozicijama i radnim vremenom, kovači svoje sreće, koji su uvijek dostupni ili gube položaje u radnoj hijerarhiji. Treće je radna sirotinja nisko kvalificiranih i slabo plaćenih, koja je s obzirom na tehnološku revoluciju ili radnu ponudu drugih zemalja, uvijek zamjenjiva. Četvrto je skupina lokalno siromašnih koji, »prikovani« uz lokalni prostor rada, imaju vremena u izobilju, a novca ni od kuda.

U okvirima Druge moderne postoje različite kulture i religije svijeta koje imaju svoja bogata povijesna i duhovna iskustva. Nerazvijena društva prilagođavala su se zapadnom modelu društva, a danas ova (možda iz nužnosti) pokušavaju akceptirati nezapadne realitete, pa je na njima potrebno studirati neke mogućnosti Zapada za budućnost. Beck time otvara relativno široku mogućnost specifičnosti putova i identiteta. Međutim, svima im treba biti zajedničko to da ne suprotstavljaju društvu rada neko društvo dokolice, nego novu viziju političkog društva (125). »Politička sloboda, a ne slobodno vrijeme ili društvo pluralnih djelatnosti, u kojemu se pored plaćenog rada vrednuje rad u kući, obiteljski rad, rad u udruženjima, počasni rad i prebacuje u centar javne i znanstvene pozornosti, tvore protumodel društvu rada, jer ove alternative ostaju zarobljene u imperijalizmu vrednote rada...«. Tko želi istupiti iz kruga društva rada mora ući u političko društvo s novim povijesnim smislom. »To društvo materijalizira ideju prava građana (*Bürgerrecht*) i transnacionalno civilno društvo za Europu i na taj način demokracija demokratizira i ostaje. To je horizont i programatski sažetak ideje rada građana, koji tek treba razviti«. Za Becka nije neprijatelj sadašnja kriza, nego predodžba da ona može biti prevladana. Na taj se način Beck ograđuje od reformi postojećeg modela radnog društva i ideologije pune zaposlenosti, jer one nevizionarski ostaju u okvirima postojećega.

Ključna kategorija Beckove vizije novoga društva građana (*Bürgergesellschaft*) je ka-

tegorija rada građana (*Bürgerarbeit*). Promjena kategorije rada ključna je uvjetima globalizacije za kritiku utopije slobodnog tržišta i na njemu uspostavljenog odnosa politike i demokracije. Jer, nestajanjem stalnog plaćenog rada nestaje temeljna osnova političkih sloboda, prava građana i demokracije. »Rad građana je dobrovoljan samoorganizirani rad, gdje to što treba biti učinjeno, upravo to kako treba biti učinjeno, leži u rukama onih koji to čine« (129). On je više od građanskog angažmana. Umjesto (financiranja) nezaposlenosti treba financirati rad građana, jer rad građana nije besplatan niti volontiranje za slobodne (nezaposlene) i mora biti oslobođen dnevne brige za kruh i budućnost. U tom smislu, citirajući Jospina koji kaže: »Tržišno gospodarstvo da, tržišno društvo ne«, Beck smatra da je time jednim dijelom državno sankcioniran istup iz tržišta, pa rad građana prekida dosadašnju orijentaciju na rast (128), a više ističe organiziranje građana i protestna udruženja u nekim radnim projektima koji omogućavaju kreativnost, samoinicijativu i koji mobiliziraju i integriraju. Ključna ideja modela rada građana je poduzetništvo i opća dobrobit zajednice (131).

Na jednom mjestu i sasvim konkretno Beck navodi što podrazumijeva pod *Bürgerarbeit*-om (132–133):

- organizirana stvaralačka neposlušnost;
- samoupravljanje, samoostvarivanje u obliku dobrovoljnog političkog i socijalnog angažmana;
- povezan s projektima, kooperativan, samoorganiziran rad za »treće«, koji se provodi u režiji poduzetnika za zajedničko dobro;
- taj rad je plaćen novcem građana, priznanjima, kvalifikacijama, socijalnim povlasticama (*favor credits*);
- novac što se dobiva osigurava autonomiju rada građana, a njegov minimum izvodi se iz mjerila socijalne pomoći, pomoći nezaposlenima;

– sudionici se ne tretiraju kao primatelji socijalne pomoći, jer su dobrovoljno angažirani. Također nisu na raspolaganju tržištu rada niti su nezaposleni.

Iz ovog posljednjeg vidi se da Beck ne smatra sudionike rada građana nekom socijalno rezidualnom kategorijom, nego građane u procesu postupnog uvećavanja i povezivanja inicijativa unutar društva i u međunarodnim okvirima, koja se razvija kao protuteža krizi institucionaliziranog tržišta. Tako na jednom mjestu kaže: »Što euro postaje jači, to hitnije treba protutežu« (136), misleći time na transnacionalni karakter uloge rada građana. Tek na radu građana nastaje Europa. »Europa građana nastaje tek u Europu rada građana«. »Moja vizija jeste: Europska demokracija dobiva svoju dušu sa i kroz rad građana« (137). Radi pojašnjenja samog razumijevanja pojma *Bürgerarbeit*, Beck kaže da u usporedbi s Prvom modernom, u terminu *Bürgerarbeit* (*Bürger + Arbeit*), Druga moderna ističe naglasak na *Bürger* a ne na *Arbeit* (143).

Beckova razmišljanja ne odnose se samo na Europu, jer je Europa početna stanica, nego na cijeli svijet, pa otuda njegov poziv za ujedinjavanjem građana (178). Pitanje zašto Beck započinje s vizijom svijeta baš u Europi, daje se zaključiti i implicitno iz njegove teze o brazilijaniziranju Zapada, o različitim putovima Moderne, o Europi kao jedino mogućem mjestu novog poticaja. »Gdje mogu započeti takvi eksperimenti s izgledom na uspjeh? Sigurno u Europi. Povratak u nacionalno-državne demokracije je puka iluzija« (179). »Upravo nakon uvođenja monetarne unije Europa mora biti ojačana s novim političkim idejama. Jer, samo jaka Europa u položaju je dogledne probleme Eura i iz toga proizlazeće turbulentnosti ublažiti i savladati. Samo jaka Europa u položaju je svoj pronalazak političkog za cijeli svijet iznova protumačiti«. Postavlja se pitanje na kojoj razini će se novi konflikti i koji, posredovati, odnosno institucionalizirati

– transnacionalno, globalno, nacionalno ili lokalno?

Beck zagovara ideju svjetskog građanina, građanina svijeta. To samo po sebi nije novost, jer su u povijesti socijalne misli mnogi o tome govorili. Novost je u tome što se pojavljuje krajem ovoga stoljeća u vrijeme porasta individualiziranja u društvu još snažne nacionalnodržavne identifikacije. To je građanin paradigme Druge moderne suprotstavljen nacionalnom građaninu Prve moderne. Radi se u globalnoj viziji budućnosti nazvanoj **postnacionalno društvo građana**. U njegovu ostvarivanju potrebno je mnogo učiniti. Spomenut ćemo samo nekoliko Beckovih ideja:

– stvaranje mjesta susreta i uspostavu njihove javnosti;

– utemeljiti transnacionalne interesne organizacije i političke stranke ili postojeće stranke reorganizirati;

– otvoriti novu igru moći politike na različitim mjestima;

– stvoriti nove institute za rješavanje konflikata između država.

Beck koristi riječ **mi**; **mi moramo...** pa na kraju umjesto decidanog odgovora na pitanje: tko je **mi**, tko je uopće nositelj transnacionalnog pokreta građana?, definira uvjete u kojima nastaje takav pokret. »Tamo gdje globalitet postaje svakodnevni problem ili predmet kooperacije – u metropolama, globalnim gradovima i u transnacionalnim organizacijama – tamo se izgrađuje milje i samosvijest građanstva svjetskog društva s postnacionalnim razumijevanjem politike, odgovornosti države, pravednosti, umjetnosti, znanosti, javnom razmjenom« (181). **Europski svjetski pokret građana** (*Weltbürgerbewegung*) nastaje u političkom prostoru što se stvara promjenama u polju rada u modernom društvu. Što se čovjeka više zamjenjuje inteligentnom tehnologijom, to se plaćeni rad više približava svojem kraju. Ali, to nije nikakva katastrofa. Taj proces ne treba jednostrano – pesimistično ili

optimistično – promatrati, jer to pripada velikim pitanjima Druge moderne.

Beck uočava pojavu novih oblika izolacije i otuđenja čovjeka u procesima modernog društva, što su u ovom slučaju povezani s globalizacijom, utjecajem tehnologije i nastankom rizikorežima. Istodobno vidi i šansu da čovjek, ponovno slobodan (izgnan) od plaćenog rada razvije rad građana i pokrene novu povijesnu inicijativu oblikovanja novoga društva građana – ovaj puta kao svjetskog društva – samoinicijativno stvaranjem najprije europskog svjetskog pokreta. Na kraju knjige, možda i sam svjestan da je sve to eksperiment, kaže: »Građani svijeta svih zemalja – ujedinite se!«. No, taj poziv nije ranije klasno-ideološke naravi, nego u sasvim drugim uvjetima krize perspektive ljudske egzistencije zasnovane na gubitku rada, sintagma globaliziranja novog tipa organizacije rada građana.

Beckova analiza i vizija završava s dvanaest teza u kojima sažima zapravo sve ključno rečeno u prethodnih gotovo dvjesto stranica.

Na kraju, podsjetili bismo na nekoliko općih momenata.

Beck je svjestan da su se slobodno tržište, kapitalizam i Erwerbsarbeit (plaćeni rad) razvili u Europi, ali je kasnije gospodarskim i tehnološkim preimućstvima postao osnova američkog puta i nova utopija koja više s idejom pune zaposlenosti ne funkcionira. Ona se nalazi u krizi, jer je njezina temeljna osnova rad i puna zaposlenost u krizi.

Posljedice globalizacije na zaposlenost djeluju tako da se neki oblici zapošljavanja u nerazvijenim zemljama – *mcjoberi*, tj. **brazilijaniziranje Zapada** – mogu uzeti ozbiljno u razmatranje i na Zapadu. Kraj pune zaposlenosti omogućava nove oblike organiziranja rada građana kao osnove novog društva građana.

Sve je to moguće u polju novog političkog prostora – što nastaje krizom moderne povezanosti kapitalizma, socijalne države

i demokracije – samoinicijativnim povezivanjem protestnih udruženja i inicijativa građana. Na novoj strukturi rada potrebno je novo političko djelovanje, što više transnacionalno.

Zanimljivo je i to da Beck nove inicijative za svjetski poredak vidi ponovno u Europi kao centru oblikovanja ideje o **građanima svijeta i društvu svjetskih građana**.

Ivan Cifrić

Blandine Kriegel

PHILOSOPHIE DE LA RÉPUBLIQUE

Plon, Paris, 1998, 401 str.

U povijesti političke filozofije i praktične političke misli problem republika zauzima trajno i središnje mjesto. On je proizašao iz nezaobilaznog pitanja o tome kako ljudi kao društvena bića mogu oblikovati politički poredak koji istodobno osigurava maksimum individualnih sloboda i tome primjereno, na zakonima utemeljeno funkcioniranje društvene cjeline. Među raznim vrstama povijesno iskušanih i filozofski objašnjenih političkih poredaka, kao što su monarhija, tiranija, despocija itd., republika je ostala kao uzor kojemu teže svi pokreti političke, građanske i socijalne emancipacije. Republikanski oblik vladavine emancipacijska je ideja. Ali problem nije tako jednostavan, jer se u nominalno republikanskim porecima može vladati na despotski način, kao što se u monarhijama može provoditi umjereno republikanski tip vladavine. Stoga je ideja republike uvijek aktualna, čak i u današnje doba kada je gotovo istoznačna univerzaliziranoj ideji demokracije. Ta je aktualnost glavni motiv koji je Blandine Kriegel potaknuo na pisanje knjige *Philosophie de la République* (Filozofija Republike). Kriegelova je inače profesorica političke filozofije na Sveučilištu Paris X – Nanterre i urednica časopisa *Revue Philosophie Politique*. Renomirana je autorica nekoliko djela: **Država i robovi**,